

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

ГУРІЧ ОЛЕГ ВІКТОРОВИЧ

УДК 343.13

**РЕАЛІЗАЦІЯ ЗАСАДИ ЗМАГАЛЬНОСТІ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО
РОЗСЛІДУВАННЯ**

Спеціальність 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика;
судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність
(081 – Право)

**Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата
юридичних наук**

Київ – 2024

Дисертацією є рукопис
Робота виконана в Національній академії внутрішніх справ

Науковий керівник

доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України
Удалова Лариса Давидівна

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України
Топчій Василь Васильович,
Державний податковий університет,
Навчально-науковий інститут права,
директор

доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України
Дрозд Валентина Георгіївна,
Департамент забезпечення діяльності Голови Національної поліції України,
начальник консультативно-контрольного відділу

Захист відбудеться 20 грудня 2024 року о 12 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.007.03 у Національній академії внутрішніх справ за адресою: 03035, м. Київ-ДСП, пл. Солом'янська, 1

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національної академії внутрішніх справ за адресою: 03035, Київ, пл. Солом'янська, 1

Автореферат розісланий 19 листопада 2024 року

Учений секретар

спеціалізованої вченої ради.....**Оксана ХАБЛО**

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Змагальність сторін кримінального провадження є основою справедливості судового розгляду, що сприяє досягненню завдань кримінального судочинства та побудові правової держави. Цей інститут кримінального процесу не є надбанням сучасності. Адже у судових стадіях розгляд справ традиційно здійснюють за правилами змагальності. Проте, змагальність на досудових стадіях є здобутком останніх років розвитку вітчизняної науки кримінального процесу та кримінального процесуального законодавства. На стадію досудового розслідування змагальність кримінального провадження поширилася 2001 року внаслідок малої судової реформи, її вдосконалено з прийняттям КПК України 2012 року.

Аналіз останніх змін до кримінального процесуального законодавства дає підстави для висновку, що дедалі більшу кількість рішень, які приймають під час досудового розслідування, ухвалюють на засадах змагальності. Вивчення практики правозастосування та статистичної звітності засвідчує, що на стадії досудового розслідування засаду змагальності реалізують під час прийняття слідчим суддею, судом рішень про проведення окремих слідчих (розшукових) чи негласних слідчих (розшукових) дій, застосування заходів забезпечення кримінального провадження, здійснення спеціального досудового розслідування, строки досудового розслідування, відвід учасників кримінального провадження та під час розгляду скарг на процесуальні рішення, дії чи бездіяльність слідчого, дізнавача або прокурора чи під час апеляційного розгляду скарг на рішення слідчого судді.

Однак правозастосовна практика постає перед проблемами, обумовленими правовою невизначеністю законодавчих положень. Очевидно, що як сторона обвинувачення, так і сторона захисту в змагальному провадженні можуть використовувати таку невизначеність чи колізійність законодавства на свою користь, що унеможливує ухвалення справедливого судового рішення.

Зазначене засвідчує необхідність наукового дослідження проблем реалізації засади змагальності під час досудового розслідування з метою вдосконалення цього кримінального процесуального інституту, законодавства, яке його регламентує, і практики застосування.

Проблеми змагальності висвітлено в наукових публікаціях учених-процесуалістів, зокрема Я. О. Берназюка, О. І. Галагана, І. В. Гловюк, Ю. М. Грошевого, В. В. Гмирка, В. Г. Дрозд, О. М. Дуфенюк, О. В. Капліної, Л. М. Лобойка, В. Т. Малярєнка, Т. М. Мирошніченка, В. В. Михайленко, М. М. Михеєнка, О. В. Немировської, В. Т. Нора, І. М. Одинцової, М. А. Погорецького, В. О. Попелюшка, Д. П. Письменного, В. В. Рожнової, В. В. Сердюка, О. В. Таран, В. В. Топчія, Л. Д. Удалової, В. І. Фаринника, О. Ю. Хабло, Ю. М. Чорноус, О. Г. Шило, М. Є. Шумила та ін. У цих дослідженнях проаналізовано різні аспекти змагальності, що дає змогу стверджувати про їх науковий внесок у розроблення цієї проблеми.

Теоретико-правові проблеми змагальності сторін у межах дисертаційних досліджень вивчали С. О. Ковальчук, Д. Є. Крикливець, К. Є. Лисенкова, М. А. Маркуш, О. О. Мохонько, Р. В. Міліціанов, М. О. Ноздріна, В. В. Рогальська,

Б. І Яворський, О. Г. Яновська. Утім більшість праць стосувалися або загальнотеоретичних проблем інституту змагальності сторін, або його реалізації під час судових стадій кримінального провадження. Проблеми змагальності сторін під час досудового розслідування присвячено дисертації О. О. Мохонько «Реалізація принципу змагальності сторін при застосуванні заходів процесуального примусу на стадії досудового розслідування» (2009), В. В. Рогальської «Змагальність у досудовому провадженні» (2012), Д. Є. Крикливця «Втілення змагальної моделі кримінального судочинства у кримінальному процесуальному кодексі України» (2013) і К. Є. Лисенкової «Принцип змагальності сторін у досудовому кримінальному провадженні» (2016). Однак лише дослідження Д. Є. Крикливця і К. Є. Лисенкової здійснені на підставі аналізу КПК України 2012 року.

Внесок зазначених учених у розроблення інституту змагальності кримінального провадження є безумовним, проте вони не охопили всю сукупність проблем, які постають у процесі реалізації засади змагальності під час досудового розслідування.

Викладене вище дає змогу визначити обрану тему дослідження актуальною та засвідчує науково-теоретичну і практичну її значущість.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до Цілей сталого розвитку України на період до 2030 року (Указ Президента України від 30 вересня 2019 року № 722/2019); Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки (Указ Президента України від 11 червня 2021 року № 231/2021); Стратегії розвитку Національної академії правових наук України на 2021–2025 роки (постанова загальних зборів Національної академії правових наук від 26 березня 2021 року № 12-21). Робота узгоджена з Тематикою наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок на 2020–2024 роки (наказ МВС України від 11 червня 2020 року № 454) та виконана відповідно до Основних напрямів наукових досліджень Національної академії внутрішніх справ на 2021–2024 роки (рішення Вченої ради НАВС від 21 грудня 2020 року, протокол № 23). Тему дисертації затверджено рішенням Вченої ради НАВС від 26 травня 2009 року (протокол № 8) та уточнено рішенням Вченої ради НАВС від 24 вересня 2024 року (протокол № 21).

Мета і задачі дослідження. *Метою* є аналіз теоретичних, правових і практичних питань реалізації засади змагальності під час досудового розслідування, формулювання науково обґрунтованих пропозицій та рекомендацій, спрямованих на вдосконалення кримінального процесуального законодавства України й практики його застосування в частині досліджуваної проблематики.

Поставлена мета зумовила необхідність виконання таких *задач*:

- висвітлити генезу законодавства щодо регламентації засади змагальності сторін у кримінальному провадженні;
- схарактеризувати юридичний зміст засади змагальності сторін кримінального провадження;
- визначити місце змагальності сторін у системі засад кримінального провадження;

- розглянути процесуальну форму реалізації можливостей сторін під час збирання та перевірки доказів на стадії досудового розслідування;
- розкрити аспекти змагальності сторін під час здійснення спеціального досудового розслідування;
- окреслити правила реалізації засади змагальності сторін під час вирішення питання про застосування запобіжного заходу;
- визначити процесуальну форму реалізації засади змагальності під час затримання особи в кримінальному провадженні;
- схарактеризувати змагальність сторін у разі обрання інших заходів забезпечення кримінального провадження;
- розробити пропозиції та рекомендації з удосконалення законодавства та практики його застосування в контексті предмета дослідження.

Об'єктом дослідження є кримінальні процесуальні правовідносини, що виникають і розвиваються під час реалізації засади змагальності в процесі досудового розслідування.

Предметом дослідження є реалізація засади змагальності під час досудового розслідування.

Методи дослідження. Методологічну основу роботи становить сукупність загальнонаукових і спеціальних методів пізнання, серед яких: *історико-правовий*, що дав змогу відобразити генезу законодавства щодо регламентації засади змагальності сторін у кримінальному провадженні (підрозділ 1.1); *метод системного аналізу* використано під час вивчення базових напрацювань теорії кримінального процесу щодо інституту змагальності кримінального провадження (підрозділи 1.3, 2.1, 2.2, 3.1, 3.2); *порівняльно-правовий* – застосовано для зіставлення норм вітчизняного законодавства й законодавства інших країн, а також поглядів науковців (підрозділи 1.1, 1.2, 2.1, 2.2, 3.1, 3.3); *формально-юридичний* – для аналізу положень КПК України щодо регламентації процесуальної форми реалізації правил змагальності (розділи 2, 3); *логіко-семантичний* – для уточнення та поглиблення розуміння понятійно-категоріального апарату інституту змагальності (підрозділи 1.2, 1.3, 2.1, 3.2, 3.3). Використано також *соціологічний* метод (анкетування) для з'ясування думки практичних працівників щодо проблем реалізації засади змагальності під час досудового розслідування (розділи 2, 3); *статистичний метод* – для узагальнення статистичних даних, результатів вивчених матеріалів практики й обґрунтування певних тверджень (розділи 1–3). Крім цього, *метод системно-структурного аналізу* надав можливість розробити й обґрунтувати пропозиції з удосконалення кримінального процесуального законодавства, які стосуються регламентації змагальності під час досудового розслідування (розділи 2, 3).

Емпіричну базу дослідження становлять рішення Конституційного Суду України, постанови й ухвали Верховного Суду; рішення Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ); ухвали та вирoki національних судів, зокрема ті, які розміщені в Єдиному державному реєстрі судових рішень; статистичні дані, опубліковані на сайті Офісу Генерального прокурора та судової влади, результати вивчення матеріалів 130 кримінальних проваджень, досудове розслідування в яких здійснювалося протягом 2022-го – I півріччя 2024 року; узагальнені результати анкетування 165 слідчих, дізнавачів, прокурорів, суддів м. Києва, Київської,

Волинської, Черкаської, Львівської та Вінницької областей протягом 2022–2024 років. Під час підготовки дисертаційного дослідження використано багаторічний практичний досвід роботи автора в слідчих підрозділах та адвокатурі.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є одним з перших у сучасній вітчизняній науці кримінального процесу комплексних досліджень, у якому на монографічному рівні висвітлено проблеми реалізації засади змагальності під час досудового розслідування. У роботі сформульовано низку нових наукових положень, висновків і пропозицій, які мають вагомe значення для теорії кримінального процесу та правозастосовної практики. До найсуттєвіших із них належать такі:

вперше:

– визначено місце змагальності сторін у системі засад кримінального провадження та обґрунтовано, що вона є засадою-інститутом, яка має міжгалузевий характер і відіграє основоположну роль у кримінальному судочинстві, відображає напрям розвитку кримінальної юстиції та пов'язана з іншими засадами як гарантія їх реалізації;

– обґрунтовано, що в разі переховування особи від органів досудового розслідування моментом набуття нею статусу підозрюваного, а отже, моментом початку реалізації засади змагальності слід вважати день оприлюднення відповідної інформації на офіційному вебсайті Офісу Генерального прокурора;

– доведено необхідність законодавчого закріплення винятку з правила щодо гарантування можливості ознайомлення з усіма доказами, наданими іншою стороною, відповідно до стандартів, розроблених практикою ЄСПЛ. Стороні захисту можуть не надавати матеріали, ознайомлення з якими загрожує національній безпеці, безпеці осіб, узятих під захист, або розкриє таємні поліцейські методи розслідування. Відповідне рішення має супроводжуватися процесуальними гарантіями, які забезпечать можливість стороні захисту брати участь у його ухваленні;

удосконалено:

– розуміння змагальності сторін як засади кримінального провадження, яка є комплексною правовою категорією, що охоплює метод правового регулювання, правову процедуру реалізації закріплених процесуальних норм, спосіб дослідження обставин кримінального провадження, а також характеризується набором елементів, які слід виокремлювати як її структурні елементи, а не самостійні характеристики;

– характеристику розвитку вітчизняної форми кримінального процесу, яка пройшла етапи від змагально-обвинувального провадження приватно-позовного типу через інквізиційний до кримінального судочинства змішаного типу, що перманентно прямує до розширення змагальності публічно-позовного типу з поширенням її правил і на стадію досудового розслідування;

– твердження про те, що змагальність сторін кримінального провадження слід розглядати як одну із двох категорій: 1) характеристика кримінального процесу, яка визначає історичну форму його побудови; 2) засада, яка визначає процедуру здійснення кримінального провадження у формі протиставлення правових позицій сторони обвинувачення та сторони захисту;

– визначення ознак змагальності сторін під час досудового розслідування: наявність сторін і кримінально-правового спору між ними, активність сторін у відстоюванні своїх прав та законних інтересів, процесуальна рівність можливостей сторін, наявність судового контролю;

– твердження про те, що в доказуванні змагальність забезпечують рівністю сторін кримінального провадження, яка полягає в тому, що: 1) сторони наділені правом збирання та перевірки доказів на однакових умовах; 2) сторони мають бути поінформованими про весь обсяг доказової інформації, яку буде використано в суді як докази;

– гарантії обов'язкової участі захисника з моменту набуття особою, яка переховується від органів досудового розслідування, статусу підозрюваного;

– пропозиції щодо забезпечення участі потерпілого в розгляді клопотання про застосування запобіжного заходу;

– пропозицію щодо гарантування можливості судового оскарження затримання особи за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення;

– характеристику гарантій змагальності сторін під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження (можливість ініціювання розгляду цього питання сторонами кримінального провадження та можливість апеляційного оскарження прийнятого рішення). Визначено диференціацію регламентації судового порядку прийняття рішення про застосування заходів забезпечення кримінального провадження та можливостей його оскарження;

дістало подальший розвиток:

– твердження про те, що під час доказування на стадії досудового розслідування рівність сторін є формальною (юридичною). Сторона обвинувачення має переваги у визначенні способів збирання та перевірки доказів і наділена правом застосування примусу. Сторона захисту наділена меншим обсягом прав у доказуванні, але має додаткові права – «переваги захисту»;

– обґрунтування твердження про те, що отримання висновку експерта стороною захисту є не слідчою (розшуковою) дією, а окремим способом збирання доказів;

– твердження про те, що спрощення процесуальної форми реалізації змагальності сторін під час спеціального досудового провадження має компенсуватися додатковими (заміщувальними) гарантіями обов'язкової участі захисника й особливим порядком повідомлення про підозру;

– теоретичні положення презумпції обізнаності (ознайомлення) з процесуальним рішенням, аргументовано доцільність її поширення на випадки заочного набуття особою статусу підозрюваного;

– процесуальна форма ознайомлення з матеріалами, якими обґрунтовують доводи клопотання про застосування запобіжного заходу, та визначено, що у разі реальної загрози життю чи здоров'ю свідка для ознайомлення мають надавати копії протоколів, де персональні дані свідка буде знеособлено;

– характеристика змагальної форми обрання запобіжного заходу (судовий розгляд клопотання, участь і рівність сторін, доведення перед судом обґрунтованості чи безпідставності застосування запобіжного заходу, можливість апеляційного перегляду) і процесуального порядку затримання особи за підозрою у

вчиненні злочину (повідомлення підстав затримання, у вчиненні якого злочину підозрюють і про права затриманого; забезпечення права на захист; невідкладний судовий контроль; перевірка законності затримання; можливість відшкодування шкоди). Акцентовано на «усіченій» змагальній процедурі прийняття рішення про затримання з метою приводу;

– обґрунтування доцільності внесення змін і доповнень до ст. 42, 52, 184, 193, 278, 290, 297-5, 303 КПК України.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що сформульовані й аргументовані в дисертації теоретичні положення, висновки, пропозиції та рекомендації впроваджено й надалі може бути використано у:

– *законотворчій діяльності* – під час внесення змін і доповнень до норм КПК України з метою вдосконалення положень, які регламентують порядок реалізації засади змагальності під час досудового розслідування (акт Комітету Верховної Ради України з питань правоохоронної діяльності від 09.09.2024);

– *правозастосовній діяльності* адвоката (акт Адвокатського бюро «Олександр Литвинчук і партнери» та адвокатського об'єднання «Адвокатська фірма «Бізнес і Право» від 08.08.2024);

– *наукову діяльність* – під час підготовки науково-практичних і науково-методичних матеріалів, у науково-дослідній діяльності здобувачів вищої освіти академії (акт Національної академії внутрішніх справ від 15.08.2024);

– *освітньому процесі* – під час викладання навчальних дисциплін, підготовки навчальних і методичних посібників, підручників, курсів лекцій з навчальних дисциплін «Кримінальний процес», «Актуальні проблеми застосування кримінального процесуального законодавства», «Досудове розслідування», «Докази та доказування у провадженнях про кримінальні правопорушення» (акт Національної академії внутрішніх справ від 14.08.2024).

Апробація матеріалів дисертації. Основні положення дисертаційного дослідження оприлюднено у виступах автора на міжнародних і міжвідомчих науково-практичних конференціях, полілогах, серед яких: «Актуальні проблеми кримінального права» (Київ, 22 листопада 2019 року); «Актуальні проблеми кримінального права» (Київ, 20 листопада 2020 року); «Кримінальне судочинство: права людини під час дії надзвичайного або воєнного стану» (Київ, 18 листопада 2022 року); «Кримінальне судочинство: сучасний стан та перспективи розвитку» (Київ, 28 квітня 2023 року); «Кримінальний процес: сучасний вимір та перспективні тенденції» (Харків, 15 листопада 2023 року); «Актуальні питання та перспективи розшукової роботи в діяльності підрозділів кримінальної поліції» (Київ, 28 березня 2024 року); «Злочинність і протидія їй в умовах війни та у повоєнній перспективі: міждисциплінарна панорама» (Вінниця, 19 квітня 2024 року).

Публікації. Основні наукові результати дисертації викладено в дванадцяти наукових публікаціях, серед яких чотири статті – у виданнях, що включені МОН України до переліку наукових фахових видань з юридичних наук, одна стаття – у міжнародному науковому виданні, а також сім тез у збірниках доповідей на науково-практичних міжнародних і міжвідомчих науково-практичних конференціях та полілозі.

Структура та обсяг дисертації. Робота містить анотацію, вступ, три розділи, що мають вісім підрозділів, висновки, список використаних джерел (250 найменувань на 29 сторінках) і чотирьох додатків (на 23 сторінках). Загальний обсяг дисертації становить 270 сторінок, із них обсяг основного тексту – 200 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність і ступінь дослідження обраної теми, її зв'язок з науковими програмами, планами й темами, визначено мету, завдання, об'єкт, предмет і методологію дослідження, розкрито наукову новизну роботи та практичне значення одержаних результатів, наведено відомості щодо апробації результатів дослідження, публікацій, у яких викладено основні положення роботи.

Розділ 1 «Теоретико-правові основи дослідження засади змагальності в кримінальному провадженні» складається з трьох підрозділів.

У *підрозділі 1.1 «Гене́за законодавства щодо регламентації засади змагальності сторін у кримінальному провадженні»* проаналізовано історичні аспекти становлення та розвитку засади змагальності сторін.

Доведено, що за часів Київської Русі кримінальне судочинство мало обвинувально-змагальний характер приватно-позовного типу. Змагання сторін за своєю суттю мало формальний характер: винуватість встановлювали за такими ознаками, як присяга, судовий поєдинок чи ордалії. У період приналежності українських земель до складу Литви, Польщі, Речі Посполитої, Австро-Угорської імперії та за часів Гетьманщини на теренах сучасної України також застосовували обвинувально-змагальну форму кримінального судочинства приватно-позовного типу, яку забезпечували інститутом професійних суддів, активною участю сторін та їх представництвом професійними адвокатами. Під час провадження злочинів проти держави та церкви застосовували інквізиційну форму кримінального провадження.

З'ясовано, що для тієї частини України, яка знаходилася в складі Російської імперії та СРСР, притаманною була інквізиційна (слідчо-розшукова) форма здійснення судочинства. Після прийняття КПК УРСР 1960 року було запроваджено змішану модель кримінального провадження. Під час виокремлення досудового провадження як окремої стадії їй був притаманний слідчо-розшуковий характер. Змагальність на цю стадію поширилася внаслідок малої судової реформи (2001 рік) та вдосконалилася після прийняття КПК України 2012 року.

Доведено, що вітчизняна кримінальна процесуальна форма пройшла етапи від змагально-обвинувального провадження приватно-позовного типу через інквізиційний до кримінального судочинства змішаного типу, та продовжує рухатися в напрямі розширення змагальності публічно-позовного типу з поширенням її правил і на стадію досудового розслідування. Сучасному етапу розвитку законодавства притаманна змішана форма кримінального провадження з поширенням змагальних процедур на окремі інститути досудового розслідування.

У *підрозділі 1.2 «Юридичний зміст засади змагальності сторін кримінального провадження»* досліджено наукові підходи щодо визначення правової природи змагальності сторін кримінального провадження та виокремлено її основні ознаки.

Визначено, що змагальність сторін кримінального процесу вчені тлумачать як основу для визначення історичного типу кримінального процесу; форму здійснення кримінального судочинства; засаду кримінального провадження; метод правового регулювання; процесуальний режим; організацію судового процесу; гарантію права на справедливий суд; спосіб дослідження обставин. Обґрунтовано, що змагальність сторін як засада кримінального провадження є складною правовою категорією, що має набір певних елементів, які слід виокремлювати як структурні елементи змагальності сторін, а не як самостійні її характеристики. Удосконалено твердження про те, що змагальність сторін кримінального провадження слід розглядати як одну з двох категорій: 1) характеристика кримінального процесу, що визначає історичну форму побудови кримінального судочинства; 2) засада кримінального судочинства, що визначає процедуру здійснення кримінального провадження у формі змагання (протиставлення) правових позицій сторони обвинувачення та сторони захисту.

Установлено, що на стадії досудового розслідування засада змагальності реалізується під час здійснення судового контролю в процесі прийняття слідчим суддею, судом таких рішень: про проведення окремих слідчих (розшукових); про застосування заходів забезпечення кримінального провадження; про здійснення спеціального досудового розслідування; про відвід учасників кримінального провадження; щодо розгляду скарг на процесуальні рішення, дії чи бездіяльність слідчого, дізнавача або прокурора; щодо апеляційного розгляду скарг на рішення слідчого судді. Визначено ознаки засади змагальності сторін під час досудового розслідування: 1) наявність сторін кримінального провадження та наявність кримінально-правового спору між ними; 2) активність сторін у відстоюванні своїх прав і законних інтересів; 3) процесуальна рівність можливостей сторін; 4) наявність незалежного й неупередженого слідчого судді, який приймає рішення залежно від результатів змагання. Зауважено, що рух у напрямі утвердження змагальності актуалізує необхідність позбавлення суду активної участі в доказуванні обставин кримінального правопорушення.

У підрозділі 1.3 «Місце змагальності сторін у системі засад кримінального провадження» визначено її взаємозв'язок з іншими засадами кримінального провадження. Аргументовано, що засада змагальності сторін є засадою-інститутом, яка відіграє основоположну роль у кримінальному судочинстві та відображає напрям розвитку кримінальної юстиції, а також є комплексною правовою категорією, що пов'язана з іншими засадами кримінального провадження як гарантія їх реалізації. Зауважено, що засада змагальності сторін взаємообумовлена такими засадами загальноправового характеру, як верховенство права, законність, рівність перед законом і судом, доступ до правосуддя,

Засада змагальності сторін діє в більшості галузей процесуального права та тісно пов'язана з такими міжгалузевими засадами: безпосередність дослідження показань, речей і документів; забезпечення права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності; диспозитивність; гласність і відкритість судового провадження. Визначено, що відповідно до прецедентної практики ЄСПЛ змагальність сторін є фундаментальним аспектом права на справедливий суд. Доведено, що на стадії досудового розслідування засада змагальності сторін пов'язана з такими галузевими засадами, як презумпція невинуватості та

забезпечення доведеності вини; свобода від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів і членів сім'ї; забезпечення права на захист; публічність.

Розділ 2 «Реалізація засади змагальності під час збирання доказів і вирішення інших питань досудового розслідування» складається з двох підрозділів.

У підрозділі 2.1 *«Реалізація можливостей сторін під час збирання та перевірки доказів на стадії досудового розслідування»* досліджено основні аспекти забезпечення змагальності сторін кримінального провадження під час доказування.

Доведено, що під час доказування змагальність забезпечують рівністю сторін кримінального провадження, яку можна об'єднувати в такі два аспекти: 1) сторону захисту і сторону обвинувачення наділено правом збирання та перевірки доказів на однакових умовах; 2) сторони кримінального провадження мають бути поінформованими про весь обсяг доказової інформації, яку будуть використовувати в суді як докази. Під час доказування на стадії досудового розслідування рівність сторін є формальною (юридичною). Сторона обвинувачення має переваги у визначенні способів збирання та перевірки доказів і наділена правом застосування примусу. Сторона захисту наділена вужчим обсягом прав щодо доказування, але має додаткові права, яких немає в сторони обвинувачення, які в теорії кримінального процесу називають «перевагами захисту» (право на мовчання, презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини, тлумачення сумнівів на користь обвинуваченого тощо).

Встановлено, що змагальність сторін в поданні суду доказів забезпечується гарантуванням збалансованих можливостей щодо витребування та отримання висновку експерта. Обґрунтовано, що отримання висновку експерта стороною захисту є не слідчою (розшуковою) дією, а окремим способом збирання доказів. Сторона захисту може отримати висновок експерта шляхом: залучення експерта самостійно на договірних засадах; звернення до слідчого судді з клопотанням про проведення експертизи; звернення під час досудового розслідування до сторони обвинувачення з клопотанням про залучення експерта. Зауважено, що можливість ініціювання стороною захисту проведення слідчих (розшукових) дій не є рівнозначною з можливістю їх проведення стороною обвинувачення. Акцентовано на рівних можливостях сторін кримінального провадження щодо звернення до слідчого судді з клопотанням про проведення окремих слідчих (розшукових) дій: допит під час досудового розслідування в судовому засіданні (ч. 1 ст. 225 КПК України); обшук як наслідок невиконання ухвали про тимчасовий доступ до речей і документів (ст. 166 КПК України). Виокремлено гарантії змагальності проведення допиту слідчим суддею під час досудового розслідування.

Констатовано, що КПК України передбачає обмеження в ознайомленні сторони захисту до завершення досудового розслідування з такими матеріалами: про застосування заходів безпеки щодо осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві; з тими матеріалами, ознайомлення з якими може зашкодити досудовому розслідуванню; із зображеннями, демонстрацію яких можна розглядати як образливу для освідченої особи. Досліджено стандарти ЄСПЛ щодо ознайомлення з доказами іншої сторони й обґрунтовано, що за загальним правилом сторонам кримінального провадження гарантовано можливість ознайомлення з

усіма доказами та зауваженнями, наданими іншою стороною. Утім право на ознайомлення з доказами не є абсолютним. Стороні захисту можуть не надавати матеріали, ознайомлення з якими загрожує: національній безпеці; безпеці осіб, взятих під захист; розкриє таємні поліцейські методи розслідування. Рішення про нерозкриття матеріалів має супроводжуватися процесуальними гарантіями. Зауважено, що ст. 290 КПК України не передбачає випадків обмежень у доступі до матеріалів досудового розслідування на етапі його завершення та обґрунтовано необхідність внесення відповідних змін.

У підрозділі 2.2 «Змагальність сторін під час здійснення спеціального досудового розслідування» доведено, що спрощення процесуальної форми реалізації змагальності сторін під час спеціального досудового провадження компенсується додатковими гарантіями, які полягають в обов'язковій участі захисника, особливому порядку повідомлення про підозру та виклику підозрюваного, інформуванні про рух кримінального провадження. Обґрунтовано, що кримінальне провадження за відсутності особи є міжнародно визнаним особливим порядком кримінального провадження. Констатовано, що в КПК України не має правової визначеності щодо моменту набуття статусу підозрюваного в разі заочного повідомлення особі про підозру та, відповідно, моменту початку реалізації права на захист, що унеможливорює ефективність і своєчасність реалізації засади змагальності сторін. Акцентовано увагу на презумпції обізнаності (ознайомлення) з процесуальним рішенням у разі його опублікуванням у визначеному законом порядку та обґрунтовано доцільність її поширення на випадки набуття особою статусу підозрюваного в разі її переховування від органів досудового розслідування.

Доведено, що в разі переховування особи від органів досудового розслідування моментом набуття нею статусу підозрюваного слід вважати день публікації відповідної інформації на офіційному вебсайті Офісу Генерального прокурора. Перспективним напрямом є автоматизація процесу публікації відповідної інформації з можливістю повідомлення про це підозрюваного шляхом надіслання йому сповіщення в мобільний застосунок «Дія» або месенджери та соціальні мережі. Обґрунтовано, що право на захист має гарантуватися шляхом забезпечення обов'язкової участі в провадженні захисника з моменту набуття особою, яка переховується від органів досудового розслідування, статусу підозрюваного, запропоновано відповідні доповнення до ч. 2 ст. 52 КПК України.

Розділ 3 «Реалізація засади змагальності під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження» складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 3.1 «Реалізація засади змагальності сторін під час вирішення питання про застосування запобіжного заходу» встановлено, що обрання, зміна чи скасування запобіжного заходу здійснюється у змагальній формі під час судового розгляду клопотання та забезпечується участю та рівністю сторін кримінального провадження, доведенням перед судом обґрунтованості чи безпідставності застосування запобіжного заходу, можливістю апеляційного перегляду рішення.

Встановлено, що участь сторін кримінального провадження під час розгляду клопотання про обрання запобіжного заходу є обов'язковою, за винятком таких випадків: 1) підозрюваний, обвинувачений виїхав та/або перебуває на тимчасово окупованій території України, території держави, визнаної Верховною Радою

України державою-агресором; 2) підозрюваний, обвинувачений оголошений у розшук. Зауважено про колізійність норм, які визначають порядок обрання запобіжного заходу й оголошення особи в міжнародний розшук. Доведено необхідність забезпечення обов'язкової участі захисника під час обрання підозрюваному, обвинуваченому запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою без його присутності, а також запропоновано відповідні зміни й доповнення до ч. 6 ст. 193 КПК України. Визначено, що законодавець поза увагою залишив інтереси потерпілого під час обрання запобіжного заходу, не передбачивши його участі. Обґрунтовано, що участь потерпілого в розгляді клопотання про обрання запобіжного заходу гарантуватиме реалізацію засади змагальності прийняття відповідного рішення.

Обґрунтовано, що в разі неможливості безпосереднього вручення стороні захисту копії клопотання та доданих до нього матеріалів, сторона обвинувачення повинна мати можливість надсилати такі матеріали відслідкованим повідомленням, що забезпечить наявність підтвердження про його отримання. З метою забезпечення безпеки свідків, підозрюваному та його захиснику на ознайомлення мають надавати копії протоколів за умови, що таке ознайомлення не становить загрози безпеці свідка та не дозволяє його ідентифікувати. Дистанційна форма участі сторони захисту ставить її у завідомо невіграшне становище, порівняно зі стороною обвинувачення, а тому її слід застосовувати лише у виняткових випадках.

У підрозділі 3.2 «Реалізація засади змагальності під час затримання особи в кримінальному провадженні» проаналізовано складові елементи правової процедури, яка гарантує змагальність сторін під час затримання особи. Доведено, що складовими елементами процесуальної форми затримання, яка гарантує змагальність сторін, є: 1) повідомлення затриманого про підстави затримання, у вчиненні якого злочину його підозрюють і про його права (передумова реалізації змагальності); 2) забезпечення права на захист під час затримання; 3) судовий контроль прийняття рішення; 4) ініціювання перевірки законності затримання; 5) можливість відшкодування шкоди в разі незаконного затримання. Обґрунтовано, що під час фактичного затримання право на захист гарантують шляхом роз'яснення затриманому права мати захисника, а не забезпеченням його обов'язкової присутності на місці затримання. Доставлення затриманого до суду в найстисліший строк є важливою гарантією верховенства права.

Підтримано позицію О. Г. Шило стосовно того, що можливість оскарження затримання є важливою складовою механізму захисту конституційного права на свободу й особисту недоторканність. Розглянуто «усічену» змагальну процедуру прийняття рішення про затримання з метою приводу, яка відбувається в закритому засіданні без сторони захисту, а можливості оскарження такої ухвали, на відміну від ухвали про відмову в наданні дозволу на затримання з метою приводу.

У підрозділі 3.3 «Змагальність сторін у разі обрання інших заходів забезпечення кримінального провадження» визначено, що під час розгляду клопотання про застосування заходу забезпечення кримінального провадження змагальність гарантують такими складовими: 1) можливість ініціювання розгляду питання в суді сторонами й іншими учасниками кримінального провадження; 2) зобов'язання сторін кримінального провадження подати докази обставин, на які

вони посилаються; 3) зобов'язання слідчого судді відмовити в задоволенні клопотання, якщо сторона кримінального провадження не доведе наявності достатніх підстав для його застосування; 4) рішення слідчого судді про втручання в права та свободи особи має відповідати вимозі пропорційності й нагальній суспільній потребі; 5) можливість оскарження рішення.

Здійснено аналіз належної правової процедури застосування заходів забезпечення кримінального провадження у контексті закріплення таких складових змагальності, як участь сторін у судовому розгляді клопотання та можливість оскарження рішення про їх застосування. Встановлено особливості регламентації судового порядку прийняття рішення про застосування заходів забезпечення кримінального провадження: рішення ухвалюють без виклику особи, щодо якої цей захід застосовують; прийняттю рішення передують виклики осіб, щодо яких цей захід будуть застосовувати, проте їх неприбуття не перешкоджає розгляду й ухваленню відповідного рішення; рішення приймають за обов'язкової присутності сторін кримінального провадження. Виявлено диференційований підхід щодо перегляду рішення слідчого судді про застосування заходів забезпечення кримінального провадження: рішення оскарженню не підлягає; рішення оскарженню не підлягає, але передбачено можливість його скасування; оскарженню підлягають лише окремі різновиди конкретного заходу; можливість апеляційного оскарження.

ВИСНОВКИ

За результатами дисертаційного дослідження комплексу питань реалізації засади змагальності під час досудового розслідування сформульовано наукові положення та пропозиції. Найвагомішими з-поміж них, що мають значення для науки та практики кримінального процесу, є такі:

1. Доведено, що за часів Київської Русі кримінальне судочинство мало обвинувально-змагальний характер приватно-позовного типу, де провадження розпочиналося за ініціативою потерпілого, змагання сторін за своєю суттю було формальним. У період приналежності українських земель до складу Литви, Польщі, Речі Посполитої, Австро-Угорської імперії та за часів Гетьманщини на теренах сучасної України також застосовували обвинувально-змагальну форму кримінального судочинства приватно-позовного типу, яку забезпечували інститутом професійних суддів, активною участю сторін та їх представництвом професійними адвокатами. Під час провадження щодо особливо тяжких злочинів та злочинів проти держави і церкви застосовували інквізиційну (слідчо-розшукову) форму кримінального провадження. Для тієї частини України, яка знаходилася в складі Російської імперії та СРСР, протягом тривалого часу притаманною була слідчо-розшукова (інквізиційна) форма здійснення судочинства, де підозрюваний (обвинувачений) був не суб'єктом, а об'єктом кримінальних процесуальних правовідносин, а зізнання обвинуваченого у вчиненому злочині визнавали «царицею доказів». Зміна процесуальної форми відбулася після судової реформи 1864 року, коли було запроваджено змішану форму кримінального провадження, виокремлено попереднє слідство як етап кримінального судочинства. Відповідно до змішаного типу кримінального провадження, судовий розгляд здійснювали на засадах

змагальності, а попередньому слідству була притаманна слідчо-розшукова (інквізиційна) форма кримінального провадження. Обґрунтовано, що під час виокремлення досудового провадження як окремої стадії кримінального провадження їй був притаманний слідчо-розшуковий характер. На цю стадію змагальність кримінального провадження поширилася 2001 року внаслідок малої судової реформи, її вдосконалювали після прийняття КПК України 2012 року.

Доведено, що під час історичного розвитку вітчизняна кримінальна процесуальна форма пройшла етапи від змагально-обвинувального провадження приватно-позовного типу через інквізиційний до кримінального судочинства змішаного типу, який перманентно рухається в напрямі розширення змагальності публічно-позовного типу з поширенням її правил і на стадію досудового розслідування. Сучасному етапу розвитку кримінального процесуального законодавства притаманна змішана форма провадження з поширенням змагальних процедур на окремі інститути досудового розслідування.

2. Удосконалено твердження про те, що змагальність сторін кримінального провадження слід розглядати як одну з двох категорій: 1) характеристика кримінального процесу, яка визначає історичну форму (тип) побудови кримінального судочинства; 2) засада (принцип) кримінального судочинства, яка визначає процедуру здійснення кримінального провадження у формі протиставлення правових позицій сторони обвинувачення та сторони захисту. Обґрунтовано, що змагальність сторін як засада кримінального провадження є складною правовою категорією, що вирізняється набором елементів, які варто виокремлювати як її структурні елементи, а не як самостійні характеристики. Запропоновано під час тлумачення засади змагальності сторін у кримінальному провадженні розглядати її як комплексну правову категорію, яка охоплює: метод правового регулювання, правову процедуру (процесуальну форму, процесуальний режим) реалізації закріплених процесуальних норм, спосіб дослідження обставин кримінального провадження.

Доведено, що ознаками змагальності сторін під час досудового розслідування є: 1) наявність сторін кримінального провадження (учасників досудового розслідування) і наявність кримінально-правового спору між ними; 2) активність сторін у відстоюванні своїх прав і законних інтересів; 3) процесуальна рівність можливостей сторін. Рівність сторін на досудовому розслідуванні є формальною (юридичною), яка не означає повне рівноправ'я, тому акцентовано на важливості функції судового контролю на досудовому розслідуванні; 4) наявність незалежного й неупередженого слідчого судді, який приймає рішення залежно від результатів змагання. Водночас необхідно розрізняти активність суду як ініціативність у доказуванні, яка має бути зведена до мінімуму, й активність суду, яка виявляється в керівних, інструктивних чи забезпечувальних повноваженнях та ухваленні рішення на підставі оцінки доказів, що були подані сторонами, чи витребувані судом за ініціативою сторін кримінального судочинства. Визначено, що на стадії досудового розслідування засада змагальності реалізовується під час здійснення судового контролю під час прийняття слідчим суддею, судом рішень про: проведення окремих слідчих (розшукових); застосування заходів забезпечення кримінального провадження; здійснення спеціального досудового розслідування; строки на

досудовому розслідуванні; відвід учасників кримінального провадження; результати розгляду скарг на процесуальні рішення, дії чи бездіяльність слідчого, дізнавача або прокурора; апеляційний розгляд скарг на рішення слідчого судді.

3. Обґрунтовано, що засада змагальності сторін є засадою-інститутом, яка відіграє основоположну роль у кримінальному судочинстві й відображає напрям розвитку кримінальної юстиції, а також є комплексною правовою категорією, яка взаємопов'язана з іншими засадами кримінального провадження як гарантія їх реалізації. Засада змагальності сторін обумовлена такими засадами загальноправового характеру, як верховенство права, законність, рівність перед законом і судом, доступ до правосуддя. Засада змагальності сторін віднесена до засад, що мають міжгалузевий характер та діють у більшості галузей процесуального права, взаємопов'язана з такими міжгалузевими засадами: безпосередність дослідження показань, речей і документів; забезпечення права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності; диспозитивність; гласність і відкритість судового провадження.

Доведено, що на стадії досудового розслідування засада змагальності сторін кореспондується з такими галузевими (кримінально-процесуальними) засадами, як презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини; свобода від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів і членів сім'ї; забезпечення права на захист; публічність. Обґрунтовано, що «переваги захисту», які закладено в зміст презумпції невинуватості та свободи від самовикриття, є гарантією належної реалізації засади змагальності сторін і свободи в поданні ними суду своїх доказів і доведенні перед судом їх переконливості. Визначено, що відповідно до прецедентної практики ЄСПЛ змагальність сторін є фундаментальним аспектом права на справедливий суд та характеризується як загальна процесуальна вимога, яка визначає порядок і правила здійснення кримінального провадження.

4. Удосконалено перелік основних підходів реалізації засади змагальності сторін відповідно до прецедентної практики ЄСПЛ. Доведено, що під час доказування змагальність забезпечують рівністю сторін кримінального провадження, яку можна об'єднувати в такі два аспекти: 1) сторону захисту і сторону обвинувачення наділено правом збирання та перевірки доказів на однакових умовах; 2) сторони кримінального провадження мають бути поінформованими про весь обсяг доказової інформації, яку будуть використовувати в суді як докази.

Обґрунтовано, що під час доказування на стадії досудового розслідування рівність сторін є формальною (юридичною), адже: сторона обвинувачення має переваги у визначенні способів збирання та перевірки доказів і наділена правом застосування примусу; сторона захисту наділена меншим обсягом прав щодо збирання та перевірки доказів, але має додаткові права, яких немає в сторони обвинувачення, що в теорії кримінального процесу називають «перевагами захисту» (*favor defensions*). Визначено, що змагальність сторін кримінального провадження забезпечують гарантуванням збалансованих можливостей щодо отримання висновку експерта. Обґрунтовано, що витребування та отримання стороною захисту висновку експерта не є слідчою (розшуковою) дією, з'ясовано, що сторона захисту може отримати висновок експерта шляхом: залучення експерта самостійно на договірних

засадах; звернення до слідчого судді з клопотанням про проведення експертизи; звернення під час досудового розслідування до сторони обвинувачення з клопотанням про залучення експерта. Зауважено, що можливість ініціювання стороною захисту проведення слідчих (розшукових) дій не є рівнозначною з можливістю їх проведення стороною обвинувачення. Сторони кримінального провадження мають рівні можливості щодо звернення до слідчого судді з клопотанням про проведення таких слідчих (розшукових) дій: допит під час досудового розслідування в судовому засіданні; обшук як наслідок невиконання ухвали про тимчасовий доступ до речей і документів.

5. Досліджено стандарти ЄСПЛ щодо ознайомлення з доказами іншої сторони й обґрунтовано, що за загальним правилом кожній стороні кримінального провадження гарантовано можливість ознайомлення з усіма доказами та зауваженнями, наданими іншою стороною. Утім право на ознайомлення з доказами не є абсолютним. Стороні захисту можуть не надавати матеріали, ознайомлення з якими загрожує: 1) національній безпеці; 2) безпеці осіб, взятих під захист; 3) розкриттю таємні поліцейські методи розслідування. Рішення про нерозкриття матеріалів має супроводжуватися процесуальними гарантіями, які забезпечують можливість стороні захисту брати участь у його ухваленні шляхом викладення своїх аргументів. Зауважено, що ст. 290 КПК України не передбачає випадків обмежень у доступі до матеріалів досудового розслідування на етапі його завершення. Обґрунтовано необхідність внесення відповідних змін до зазначеної норми шляхом визначення винятків із загального правила, з урахуванням стандартів, розроблених прецедентною практикою ЄСПЛ.

6. Спрощення процесуальної форми реалізації змагальності сторін під час спеціального досудового провадження має компенсуватися додатковими (заміщувальними) гарантіями обов'язкової участі захисника й особливим порядком повідомлення про підозру, виклику чи інформування про рух кримінального провадження. Визначено, що кримінальне провадження за відсутності особи є міжнародно визнаним особливим порядком, який вимагає закріплення гарантій можливості знати про розпочате кримінальне переслідування та можливості реалізації права на захист, що є передумовами реалізації функції змагальності. Констатовано, що в КПК України не має правової визначеності щодо моменту набуття статусу підозрюваного в разі заочного повідомлення особі про підозру.

Акцентовано увагу на презумпції обізнаності (ознайомлення) з процесуальним рішенням й обґрунтовано, що така презумпція має поширюватися і на випадки набуття особою статусу підозрюваного в разі її переховування від органів досудового розслідування. Доведено доцільність унормування процесуального порядку заочного набуття статусу підозрюваного, передбачивши, що: повідомлення про підозру публікують на офіційному вебсайті Офісу Генерального прокурора; опублікованим має бути лише витяг з повідомлення про підозру, де зазначають правову кваліфікацію кримінального правопорушення, у вчиненні якого підозрюють особу. Запропоновано внести відповідні зміни й доповнення до ч. 1 ст. 42 та ч. 1 ст. 278 КПК України. Обґрунтовано, що в разі переховування особи від органів досудового розслідування моментом набуття нею статусу підозрюваного, а отже, і початковим моментом реалізації права на захист слід вважати день публікації

відповідної інформації. Перспективним напрямом є автоматизація процесу публікації відповідної інформації з можливістю повідомлення про це підозрюваного шляхом надіслання йому сповіщення в мобільний застосунок «Дія» або в месенджери й соціальні мережі. Аргументовано, що під час здійснення спеціального досудового розслідування право на захист має бути гарантоване шляхом забезпечення обов'язкової участі в провадженні захисника з моменту набуття особою статусу підозрюваного, запропоновано відповідні доповнення до ч. 2 ст. 52 КПК України.

7. З'ясовано, що обрання, зміну чи скасування запобіжного заходу здійснюють у змагальній формі під час судового розгляду клопотання та забезпечують участю та рівністю сторін кримінального провадження, доведенням перед судом обґрунтованості чи безпідставності застосування запобіжного заходу, а також можливістю апеляційного перегляду рішення про застосування чи відмову в застосуванні запобіжного заходу. Встановлено, що участь сторін кримінального провадження під час розгляду клопотання про обрання запобіжного заходу за загальним правилом є обов'язковою, за винятком випадків переховування підозрюваного від органів досудового розслідування чи суду та оголошення його в розшук (у такому разі сторону захисту має представляти захисник). Визначено, що під час обрання запобіжного заходу законодавець залишив поза увагою інтереси потерпілого, не передбачивши його участі. Участь потерпілого в розгляді клопотання про обрання запобіжного заходу сприятиме не лише відстоюванню його прав і законних інтересів, а й гарантуватиме реалізацію засади змагальності прийняття відповідного рішення, тож запропоновано відповідні зміни до положень ч. 1 ст. 193 КПК України.

Акцентовано на різній правовій регламентації порядку ознайомлення сторін з матеріалами, якими обґрунтовують доводи клопотання, і на тому, що сторона обвинувачення не завжди має об'єктивну можливість надати стороні захисту матеріали на ознайомлення. Обґрунтовано, що в разі неможливості безпосереднього вручення стороні захисту копії клопотання та доданих до нього матеріалів, сторона обвинувачення повинна мати можливість надсилати такі матеріали відслідкованим повідомленням, що забезпечить наявність підтвердження про його отримання. Визначено, що ознайомлення підозрюваного з копіями певних протоколів на досудовому слідстві може становити загрозу безпеці учасників кримінального провадження. З метою забезпечення безпеки свідків, якщо є реальна загроза їх життю чи здоров'ю, підозрюваному та його захиснику на ознайомлення мають надавати копії протоколів за умови, що таке ознайомлення не становить загрози безпеці свідка та не дозволяє його ідентифікувати (персональні дані мають бути знеособлені). Визначено, що під час дії воєнного стану можлива дистанційна участь сторони захисту в судовому розгляді клопотання про обрання запобіжного заходу. Обґрунтовано, що дистанційна форма участі сторони захисту в розгляді клопотання про обрання запобіжного заходу ставить її у завідомо невіграшне становище, порівняно зі стороною обвинувачення, а тому її слід застосовувати лише у виняткових випадках.

8. Доведено, що складовими належної правової процедури, яка гарантує змагальність під час затримання, є: 1) повідомлення затриманого про підстави

затримання, у вчиненні якого злочину його підозрюють і про його права; 2) забезпечення права на захист під час затримання; 3) невідкладний судовий контроль прийняття рішення про обмеження права на свободу й особисту недоторканність; 4) ініціювання перевірки законності затримання шляхом його оскарження до суду; 5) можливість відшкодування шкоди в разі незаконного затримання. Акцентовано на проблемі визначення моменту залучення захисника під час затримання та обґрунтовано, що під час фактичного затримання право на захист гарантують шляхом роз'яснення затриманому права мати захисника, а не забезпеченням його обов'язкової присутності на місці затримання. Підтримано позицію вчених щодо необхідності закріплення в КПК України механізму захисту конституційного права на свободу й особисту недоторканність шляхом судового оскарження затримання особи за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення. Запропоновано ч. 1 ст. 303 КПК України доповнити положенням відповідного змісту, що сприятиме гарантуванню реалізації положень п. 4 ст. 5 ЄКПЛ, ст. 29 Конституції України, ст. 12 КПК України, та кореспондується з правами затриманої особи, визначеними в ч. 4 ст. 208 КПК України, зокрема правом вимагати перевірку обґрунтованості затримання без зволікань та у випадках, коли щодо особи не розглядали питання про застосування запобіжного заходу. Розглянуто «усічену» змагальну процедуру прийняття рішення про затримання з метою приводу, яка відбувається в закритому засіданні без участі сторони захисту, можливість оскарження ухвали про затримання з метою приводу не передбачено (на відміну від ухвали про відмову в наданні дозволу на затримання з метою приводу).

9. Аргументовано, що під час розгляду клопотання про застосування заходу забезпечення кримінального провадження змагальність гарантують такими складовими: 1) можливість ініціювання розгляду цього питання в суді сторонами кримінального провадження; 2) зобов'язання сторін кримінального провадження подати докази обставин, на які вони посилаються; 3) зобов'язання слідчого судді відмовити в задоволенні клопотання, якщо сторона кримінального провадження не доведе наявності достатніх підстав для його застосування; 4) рішення слідчого судді про втручання в права та свободи особи має відповідати вимозі пропорційності й нагальній суспільній потребі; 5) можливість оскарження рішення про застосування чи відмову в застосуванні заходів забезпечення кримінального провадження або його скасування. Переважній більшості заходів забезпечення кримінального провадження притаманною є судова процедура прийняття рішення, яку здійснюють з дотриманням вимог змагальності. Не потребують судового рішення застосування виклику й тимчасового вилучення майна.

Встановлено диференційований підхід до регламентації судового порядку прийняття рішення про застосування заходів забезпечення кримінального провадження: 1) рішення ухвалюють без виклику (повідомлення) особи, щодо якої цей захід застосовують, її захисника, представника чи законного представника; 2) прийняттю рішення передують виклик (повідомлення) осіб, щодо яких цей захід буде застосовано, проте їх неприбуття не перешкоджає розгляду та ухваленню відповідного рішення. Невиклик осіб, щодо яких приймають рішення, обумовлено реальною загрозою перешкоджання кримінальному провадженню; 3) рішення приймають за обов'язкової присутності під час розгляду клопотання сторін

кримінального провадження. Визначено диференційований підхід і щодо можливості оскарження рішень слідчого судді щодо застосування заходів забезпечення кримінального провадження: рішення оскарженню не підлягає; рішення оскарженню не підлягає, але передбачено можливість його скасування; оскарженню в апеляційному порядку підлягають лише різновиди конкретного заходу забезпечення кримінального провадження; рішення слідчого судді підлягає оскарженню в апеляційному порядку.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті в наукових фахових виданнях України:

1. Гуріч О. В. Змагальність сторін кримінального провадження при обранні запобіжного заходу. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2022. № 4. С. 203–208. DOI: <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.4.34>.

2. Гуріч О. В. Змагальність сторін в системі засад кримінального провадження. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2023. № 66. С. 151–154. (Серія «Юриспруденція»). DOI: <https://doi.org/10.32782/2307-1745.2023.66.31>.

3. Гуріч О. В. Генеза змагальності сторін як форми кримінального провадження на території України. *Юридичний вісник*. 2023. № 6. С. 17–25. DOI: <https://doi.org/10.32782/yuv.v6.2023.2>.

4. Гуріч О. В. Гарантії змагальності сторін при здійсненні спеціального досудового розслідування. *Актуальні питання у сучасній науці*. № 8 (26). 2024. С. 555–567. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-8\(26\)-555-567](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-8(26)-555-567).

Стаття в наукових періодичних виданнях інших держав:

5. Гуріч О. В. Характеристика змагальності сторін кримінального провадження. *Věda a perspektivy*. 2024. № 10 (41). С. 7–17. DOI: [https://doi.org/10.52058/2695-1592-2024-10\(41\)-7-17](https://doi.org/10.52058/2695-1592-2024-10(41)-7-17).

Праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Гуріч О. В. Гарантії засади змагальності сторін під час затримання особи у кримінальному провадженні. *Актуальні проблеми кримінального права* : тези доп. Х Всеукр. наук.-теорет. конф., присвяч. пам'яті проф. П. П. Михайленка (Київ, 22 листоп. 2019 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2019. С. 387–390.

7. Гуріч О. В. Судовий контроль у системі гарантій змагальності сторін кримінального провадження. *Актуальні проблеми кримінального права* : тези доп. XI Всеукр. наук.-теорет. конф., присвяч. пам'яті проф. П. П. Михайленка (Київ, 20 листоп. 2020 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. С. 355–357

8. Гуріч О. В. Забезпечення змагальності під час обрання запобіжного заходу в умовах воєнного стану. *Кримінальне судочинство: права людини під час дії надзвичайного або воєнного стану* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 18 лист. 2022 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2022. С. 25–28. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/jsru/handle/123456789/22251>.

9. Гуріч О. В. Конвенційні стандарти забезпечення змагальності сторін у кримінальному провадженні. *Кримінальне судочинство: сучасний стан та перспективи розвитку* : матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 28 квіт.

2023 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2023. С. 63–66. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/jsui/handle/123456789/23531>.

10. Гуріч О. В. Окремі питання збирання доказів стороною захисту у кримінальному провадженні. *Кримінальний процес: сучасний вимір та перспективні тенденції*: матеріали V Харківського кримінального процесуального полілогу, присвяч. пам'яті д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. Нац. Акад. прав. наук України, засл. діяча науки і техніки України, лауреата Держ. премії України в галузі науки і техніки Ольги Георгіївни Шило, «Людина, науковець, друг: випробування долі, наукові акценти, інтонації душі» (Харків, 15 листоп. 2023 р.). Харків. Право. 2024. С. 157–159.

11. Гуріч О. В. Збирання доказів стороною захисту під час досудового розслідування. *Актуальні питання та перспективи розшукової роботи в діяльності підрозділів кримінальної поліції* : матеріали міжвідом. наук.-практ. круглого столу (Київ, 28 берез. 2024 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2024. С. 217–220. URL: <https://elar.naiu.kiev.ua/handle/123456789/30508>.

12. Гуріч О. В. Роль суду у змагальному кримінальному провадженні. *Злочинність і протидія їй в умовах війни та у повоєнній перспективі: міждисциплінарна панорама* : зб. тез доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (Вінниця, 19 квіт. 2024 р.). Вінниця : ХНУВС, 2024. С. 362–365. URL: <https://www.univd.edu.ua/science-issue/issue/7783>.

АНОТАЦІЯ

Гуріч О. В. Реалізація засади змагальності під час досудового розслідування. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність (081 – Право). – Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2024.

У дисертації здійснено комплексне дослідження теоретичних засад і практичних проблем реалізації засади змагальності під час досудового розслідування. Досліджено генезу законодавства щодо регламентації засади змагальності сторін у кримінальному провадженні. Схарактеризовано юридичний зміст засади змагальності сторін кримінального провадження. Визначено місце змагальності сторін у системі засад кримінального провадження. Розглянуто процесуальну форму реалізації можливостей сторін під час збирання та перевірки доказів на стадії досудового розслідування. Проаналізовано змагальність сторін під час здійснення спеціального досудового розслідування. Окреслено правила реалізації засади змагальності сторін під час вирішення питання про застосування запобіжного заходу. Досліджено процесуальну форму реалізації засади змагальності під час затримання особи в кримінальному провадженні. Схарактеризовано змагальність сторін у разі обрання інших заходів забезпечення кримінального провадження.

Ключові слова: засада змагальності сторін, рівність сторін, досудове розслідування, збирання доказів, спеціальне досудове розслідування, запобіжний захід, затримання особи, заходи забезпечення кримінального провадження.

SUMMARY

Gurich O. Realization of adversarial principles during pre-trial investigation. – Qualifying research paper, manuscript.

Dissertation for the scientific degree of the Candidate of Legal Sciences, specialty 12.00.09 – Criminal Process and Criminology; Forensic Examination; Operation Search Activity (081 – Law). – National Academy of Internal Affairs, Kyiv, 2024.

It was proved that during the historical development, the domestic criminal procedural form went through the stages from the adversarial-accusatory proceedings of the private-claim type through the inquisitional to the mixed-type criminal proceedings, which permanently move towards the expansion of the adversarial public-claim type with the spread of its rules and to the stage of pre-trial investigation. The statement that the adversarial nature of the parties to criminal proceedings should be considered as one of two categories was improved: 1) characteristics of the criminal process, which defines the historical form of creation of criminal proceedings; 2) the basis of criminal proceedings, which defines the procedure for the implementation of criminal proceedings in the form of opposing the legal positions of the prosecution and the defence. It was proved that the signs of adversarial nature of the parties during the pre-trial investigation are: the presence of parties to criminal proceedings and criminal-legal dispute between them; activity of the parties in defending their rights and legitimate interests; procedural equality of opportunities of the parties (during the pre-trial investigation the equality of the parties is formal); availability of judicial control. It was substantiated that the principle of adversarial nature of the parties is a principle-institution, which has an intersectoral character and plays a fundamental role in criminal proceedings, reflects the direction of development of criminal justice, and is also a complex legal category, which is interrelated with other principles of criminal proceedings, being a guarantee of their implementation.

It is proved that in the course of proving adversarial nature is ensured by the equality of parties to criminal proceedings, which should be combined into the following aspects: 1) the defence and the prosecution are given the right to collect and verify evidence on the same conditions; 2) parties to criminal proceedings should be informed about the entire amount of evidence that will be used in court as evidence. It is substantiated that in the course of proving at the stage of pre-trial investigation, the equality of parties is formal (legal). It was determined that the adversarial nature of the parties to criminal proceedings is ensured by guaranteeing balanced opportunities for obtaining an expert opinion. Parties to criminal proceedings have equal opportunities to appeal to the investigating judge with a petition for such investigative (search) actions: interrogation during the pre-trial investigation in court session; search as a consequence of failure to comply with the decision on temporary access to things and documents. Each party to criminal proceedings is guaranteed the opportunity to familiarize themselves with all the evidence and comments provided by the other party. However, the right to familiarize themselves with the evidence is not absolute. It was determined that the

simplification of the procedural form of realization of the adversarial nature of the parties during the special pre-trial proceedings is compensated by additional guarantees of the obligatory participation of the defender and a special procedure for notification of suspicion, summoning or informing about the progress of criminal proceedings.

It was substantiated that the choosing, changing, or cancellation of a measure of restraint is carried out in an adversarial form while hearing the petition and is ensured by the participation and equality of the parties to the criminal proceedings, by proving to the court the validity or groundlessness of the application of the preventive measure, as well as by the possibility of appeal. It was proved that the constituent elements of the due process of law, which guarantees adversarial during detention, are: 1) notification of the detainee about the grounds of detention, in the committing of which crime he is suspected and about his rights; 2) ensuring the right to protection during detention; 3) urgent judicial control over the decision to restrict the right to liberty and personal inviolability; 4) initiating the verification of the legality of detention by appealing it to the court; 5) the possibility of compensation for damage in case of illegal detention. It was proved that when considering a petition for choosing a measure of restraint to ensure criminal proceedings, adversarial nature is guaranteed by the following components: 1) the possibility of initiating consideration of this issue in court by the parties to criminal proceedings; 2) the obligation of the parties to provide evidence of the circumstances to which they refer; 3) the obligation of the investigating judge to refuse to satisfy the petition if the party to the criminal proceedings does not prove the existence of sufficient grounds for its application; 4) the decision of the investigating judge on interference with the rights and freedoms of a person must comply with the requirement of proportionality; 5) the possibility of appealing a decision on the application or refusal to apply measures to ensure criminal proceedings or its cancellation.

Key words: the principle of adversarial nature of parties, equality of parties, pre-trial investigation, collection of evidence, special pre-trial investigation, a measure of restraint, detention of a person, measures to ensure criminal proceedings.